

Tıp etiğinin ışığında psikoterapi¹

N. Yasemin Oğuz²

ÖZET

Psikoterapi, kuramsal bir dayanağı olan, farklı teknikleri içeren ve günümüzde ruhsal hastalıkların tedavisinde başvurulan bir tedavi yöntemidir. Psikoterapiye dayanak oluşturan kuramların tümünde, yöntemlerin bilimsel temellerini oluşturan bilgilerin geçerliliğine ve güvenilirliğine ilişkin sorunlar bulunmaktadır. Epistemolojik açıdan bu kuşkulu durum, psikoterapinin etik açısından "doğru"luğunu da sorgulanır kılmaktadır.

Etik açısından ikinci önemli sorun, psikoterapi uygulamacısının değerden bağımsız bir ilişki kurabileceği savıdır. Psikoterapi alanında eğitilmiş de olsa, her birey gibi terapistin de ayırında olduğu ve olmadığı değerlerinin, onun tüm insan ilişkilerine yansıtacağı ve somut olarak belirlenemeyecek bir ölçüde belirleyici olacağı karşı savı, kolayca reddedilemeyecek bir eleştiri olarak ortaya konulmaktadır.

Psikoterapist-danışan ilişkisindeki güç kullanımı, ilişkinin her aşamasında etik bir sorun olarak ortaya çıkmaktadır. Güç ilişkisinin varlığı psikoterapi kuramcıları tarafından da reddedilmemekle birlikte, üzerinde fazla durulmayan bir ayrıntı olarak değerlendirildiği, ancak psikoterapi üzerine eleştirel yorumlar yapan yazarlar tarafından çok önemsendiği bilinmektedir.

Bu makalenin amacı, psikoterapi uygulamalarında ortaya çıkan etik sorunlara ilişkin farkındalık yaratmak, bu uygulamaların dayandığı psikoterapi okullarını kendi kuramlarıyla uyumlu etik değerlendirme ölçütleri oluşturmaya yönelmektir. (Anadolu Psikiyatri Dergisi, 2001; 2(1):36-40)

Anahtar sözcükler: Tıp etiği, psikoterapi, terapist-danışan ilişkisi

Psychotherapy in the light of medical ethics

SUMMARY

Psychotherapy is a kind of medical treatment which has its own theoretical basis, which consists of various methods and which is accepted as an efficient treatment for psychological disorders. In almost all of the theories which support psychotherapy, there are some problems about the validity and reliability of the knowledge that constitutes the scientific basis of the practice. This epistemological ambiguity creates a dilemma in psychotherapy's ethical approval.

Second important ethical issue about the practice of psychotherapy is the claim which assumes that a therapist can establish a value-free therapist-patient relationship with his/her patient. Some others claim that the conscious and unconscious values of a therapist will be effective on all of his/her human relationships, in spite of his/her special training in the field. This fact will have some impact on the treatment which can not be objectively assessed. This claim can be ignored and denied easily.

¹ Daha kısa bir biçimi Psikoterapi Günleri'nde sunulmuştur (1998, İstanbul, PSIP Psikoterapi Platformu).

² Doç.Dr., Ankara Üniv. Tıp Fak. Deontoloji ABD, Ankara

Doç.Dr. N.Yasemin OĞUZ, Ankara Üniv. Tıp Fak. Deontoloji ABD, Morfoloji Binası, 06100 Sıhhiye/Ankara
e-posta: oguz@dialup.ankara.edu.tr

The use of power in psychotherapist-patient relationship appears to be another ethical problem in every aspect of the relationship. It is known that the theorists of psychotherapy do not deny the existence of this power relationship, but they expose it as a detail which does not deserve any serious discussion. On the other hand, the critics of psychotherapy insist on the crucial role of power in the psychotherapist-patient relationship.

The aim of this article is to call forth an awareness about the ethical issues in the practice of psychotherapy and to direct the different psychotherapy approaches to establish appropriate standards of ethical evaluation which should be in accord with their theoretical affiliations. (Anatolian Journal of Psychiatry, 2001; 2(1):36-40)

Key words: Medical ethics, psychotherapy, therapist-patient relationship.

Plato Kharmides diyalogunda Sokrates'le önce Kharmides'i, sonra da Krisias'ı *bilgelik* ne'liği konusunda tartışır. Her iki tartışmacının bilgelik tanımları da Sokrates tarafından çürütülür. Bunun nedeni her ikisinin de bilgelik tanımlamaya girişmeden önce onun "iyi" bir şey olduğunu kabul etmeleridir. Sokrates, "Kuşkusuz bilgelik iyi bir şeydir." önermesini onlara kabul ettirerek tanımdan önce bir nitelime yapmalarını sağlar, bu ön kabule dayanarak onların tanımlarını yargılar ve kabul edilemez olduklarını kanıtlar.¹ Bir etkinliğe ya da eyleme ilişkin etik değerlendirme, onun tanımından önce gelemez. Bu nedenle etiğin büyültücü altında incelemeye aldığımız her kavramı önce tanımlamamız zorunludur. Bu yazıda büyültücümüzün altında psikoterapi kuramları ve uygulamaları olduğuna göre öncelikle *psikoterapinin ne'liği* üzerinde durmamız gerekir. Tanımlanan uygulamanın etik açısından nasıl ele alınıp değerlendirileceği ise ikinci aşamayı oluşturacaktır.

Öncelikle; biliyoruz ki, psikoterapi bir tedavi ediciyle (danışman, terapist vs.) bir ya da bir grup hasta (danışan) arasında gerçekleşen, tanı koydurucu ve tedavi edici niteliği olduğu varsayılan ilişkidir.² Ancak bu tanım kendi içinde birçok soruyu barındırmaktadır. Bu soruların yanıtları genel olarak psikoterapi etkinliğini etik açısından değerlendirmemizde önemli farklılıklar yaratmıyor gibi görünse de, her bir psikoterapistin etkinliğini değerlendirmemizde temel ayrımlara neden olacağından, aslında tüm etik değerlendirmeyi belirlemektedirler. Bu soruların birkaçı aşağıdadır:

1. Acaba psikoterapi kümesine konulmuş bulunan her yöntem eşit tutarlılıkla bu kümede yer almayı hak etmekte midir?
2. Psikoterapi uygulamalarının tümünde farklı düzeylerde varolan epistemoloji sorunu, onun

toplumsal meşruiyetini ve etik açısından haklılığını ne derecede etkilemektedir? Bilindiği gibi psikoterapinin toplumsal meşruiyeti, tıp kurumunun toplumsal kabulünden doğru elde edilmiştir. Günümüzde bu kabulün bir yönü, çağdaş tıbbın epistemoloji sorununu bilimsel bilgi üretme yöntemlerine dayanarak çözmesi üzerine temellendirilmiştir. Aynı durum psikoterapi uygulamaları için de geçerli midir?

3. Psikoterapinin üzerinde temellendiği kuram(lar) bağlamında insan nedir?

4. Bu etkinlikler patolojiyi neye göre saptamakta ve insanı ne yönde değiştirmeye çalışmaktadırlar? (özgür, mutlu, başarılı, uyumlu, sıradan vs. gibi).

İşte bu soruların yanıtları psikoterapinin ne olduğunu belirlemekte ve kavramsal çerçevesini oluşturmaktadır. Psikoterapinin ne olduğu ve neyi amaçladığı onun etik açısından ele alınışında önemli rol oynar. Son değerlendirmelere göre psikoterapi başlığı altında 400 kadar yöntem bulunmaktadır. Bunlar arasında sağlam kuramsal temelleri ve insan doğası üzerine köktenci savları olanlar yanında, birer teknik olmaktan öteye gitmeyenleri ya da kuramsal temelleri tümüyle eklektik olanları da vardır. Gündelik yaşamda yöntemlerin psikoterapi kümesi içindeki yerlerini uğraş kişilerinin oluşturdukları akademik ve mesleki kurumlar, toplumsal sağlık sistemleri ve sağlık sigortaları, tümüyle farklı ölçütlere dayanarak belirlemektedirler. Genellikle kullanılan ölçütler temellendirilebilirlik, değerlendirilebilirlik, denetlenebilirlik ve bedel/etkinlik oranıdır.

Psikoterapilerin toplumsal meşruiyeti dalgalanmalar gösteren bir süreçtir. Bu alandaki kuramcılarının daha açıklayıcı olma kaygısı güttükleri ve bilimsel veri üretme çabası içinde oldukları bir dönem boyunca psikoterapi kuramları insan doğasını açıklamadaki başarıları ve tedavideki

etkinlikleri oranında toplumsal kabul görmüşlerdir. Bu toplumsal meşruiyetin kanıtları arasında psikoterapi uygulamalarının öteki tıp uygulamaları gibi toplumsal sağlık politikalarına dahil edilmeleri, eğitim ve hizmet kurumları içinde yer almaları gibi göstergeler sayılabilir. Günümüzde insan davranışlarının organik ve genetik açıklamaları daha ön plana çıktığından ve yeni psikoterapi kuramları üzerindeki çalışmaların durgun bir sürece girmesinden dolayı psikoterapinin toplumsal kabulünde bir gerilemeden söz edilebilir. Epistemoloji sorununun etik açıdan haklılığa yansması çok daha belirleyicidir. Bu belirleyicilik her bir terapistin eylemini değerlendirirken yeniden ele alınmakta ve "terapist hangi bilgiye dayanarak bu eylemi gerçekleştirmiştir?"; "ileri sürülen bilginin bilimsel güvenilirliği hangi düzeydedir?" soruları etik değerlendirmeyi yapanın temel soruları olmaktadır. Özellikle psikoterapi sürecinde ileri sürülen patoloji savları ve "düzeltme-iyileşme" kavramları bu açıdan ele alınmaktadır. Bu, aynı zamanda bir başka önemli ayrımı da gündeme getirir. Psikoterapi kavramının bilim açısından ele alınışıyla, etik açısından ele alınışı arasında önemli farklılıklar vardır. Kuşkusuz temelde bilimsel geçerlilik, etik değerlendirmenin ön koşullarından biri, hatta birincisidir. Ancak bu temel noktanın yorumlanmasında bile ayrımlar ortaya çıkabilmektedir. Bu ayrım açıkça ortaya konmadan yapılan bir etik değerlendirme, bizi deontik kurallar bütününden öte bir yere taşıyamaz.

Psikoterapinin bilimsel geçerliliği ve bu alanda yaşanan epistemolojik sorunlar pek çok araştırmacı, düşünür ve uygulamacı tarafından tartışılmaktadır. Bu konularda oluşturulmuş bulunan yazın, tüm psikoterapi yazınının önemli bir bölümünü oluşturmaktadır. Farklı psikoterapi uygulamalarının eleştirel değerlendirmeleri de benzer biçimde ortaya konmaktadır. Bu makalede bu noktalar ele alınmayacaktır.

Tüm psikoterapi uygulamalarının üzerinde anlaşıldığı ve psikoterapinin tüm tanımlarında yer alan bir nitelik, psikoterapi ilişkisinin insan insana bir ilişki olduğudur.² Tüm insan insana ilişkilerde olduğu gibi, bu ilişkide de değerden bağımsızlık söz konusu olamaz. Bir noktaya kadar çeşitli güvenlik düzenekleriyle değer

yüklülüğe karşı duyarlılık ve farkındalık sağlanabilir, en azından bir çaba gösterilebilir ya da böyle bir niyet ortaya konulabilir; ancak bu konuda tam bir başarı ancak bir ideal olarak kavranabilir. O halde Freud'un "analistle hasta arasındaki ilişkinin gerçek tutkusuna dayandığı unutulmamalıdır. Bu gerçekliğin desteklenmesidir ve her türlü yalanı ve hileyi engeller." biçimindeki sözleri ancak bir istemi dile getirmektedir. Öyleyse psikoterapi için etik bir ilişkidir diyebiliriz. Bu noktada psikoterapinin bir yöntemler kümesi olarak hangi etik olanaklara sahip olduğu önemli bir soru olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu bağlamda kuşkusuz psikoterapistin moralist yönü de etik açısından incelenmeye değerdir, ancak bu başka bir yazının konusu olabilecek genişlikte bir incelemeyi gerektirir.

Psikoterapiyi bir etik ilişki olarak tanımlamamızın ardından, bu bağlamda onda içrel olarak varolanla uygulamada değişeni ayırtetmemiz gereklidir. Örneğin, psikoterapideki güç ilişkisi ve gücün kullanımı içrel bir özellik olarak görünmektedir. Bu özellik psikoterapinin bizzat kendisini etik açısından sorunlu bir uygulama durumuna getirmektedir. Bir tedavi edici olarak psikoterapistin bir gücü olduğunu varsayıyoruz. Bu gücün kullanılma biçiminin, psikoterapistin eyleminin haklılığını belirleyeceğini öne sürüyoruz. Öncelikle bu gücün gerçekliği nedir? Acaba bu güç gerçek midir, yoksa yalnızca bir kanıdan mı ibarettir? Sonra bu gücün etik açısından haklılığı nedir? Kanımca eğer psikoterapist bir güce sahipse, bu gücün ilişkideki belirleyiciliği kaçınılmazdır. Oysa gücün varlığı konusu son derece tartışmalıdır. Gücün kaynağı da tartışmalıdır. Bu güç acaba bilgiden mi gelmektedir, yoksa şamanın gücünde olduğu gibi toplumsal bir açıklayıcı modele mi dayanmaktadır? Her iki durumda gücün kullanımının etik açısından anlamı farklıdır.³⁻⁵ Psikoterapi alanında bilgiden gelen gücün etik açıdan haklı çıkarılması daha sorunludur. Bunun nedeni yukarıda sözünü ettiğimiz epistemolojik sorunlardır. Gücün toplumsal bir açıklayıcı modele dayandığı savı geçerli ise, o zaman da psikoterapinin çağdaş bilimsel tıp içindeki yeri sorgulamaya açık duruma gelmektedir. Ampirik olarak psikoterapist-danışan ilişkisindeki güç ögesi reddedilemediğine göre, bu gücün niteliği açıklanmaya muhtaçtır.⁴

Gerek Sokratik gelenekte, gerek Aristoteles'te, gerekse Kant'ta eylemlerin etik değerlendirilmesinde bilgi önemli bir ögedir.⁶⁻⁸ Eylem olanaklarının bilgisi hem özgür istenci, hem de niyeti ortaya koyar.⁹ Psikoterapide bu bilginin ne derecede olanaklı olduğu öncelikle sorgulanmalıdır. Bir psikoterapist neyi başarabilir, neyi bilebilir? Bilindiği gibi etikte en temel sorunlardan biri, bilmekle yapmanın ve olmanın ayrımıdır. Benzer durum psikoterapide de söz konusudur. Bireysel terapilerde bu sorun varlığını sürdürürken, grup terapilerinde daha kaçınılmaz ve öngörülemez olarak ortaya çıkar. Gerçi yöntemler, danışmanlık gibi, hastanın görüşme tutanakları gibi güvenceler koyarak bilgiye dayalı etik sorunları bir ölçüde azaltmaya çalışmaktadır; ancak bu, yönetime ve kurama içkin sorunun tümüyle çözülmesini sağlayamaz. O zaman uygulamada etik değerlendirme yaparken bize yol gösterecek olan niyet-bilgi bağlantısı ölçüt oluşturma konusunda yeterince sağlam bir dayanak oluşturmamaktadır. Görüldüğü gibi, psikoterapi uygulaması henüz kuramsal düzeyde etik değerlendirme için bize oldukça karmaşık bir soru açıyor. O halde uygulamayı, yani tedavi edenin ve edilenin eylemlerini etik açısından değerlendirirken ister tekil olsun, ister ilke oluşturma sürecinde olsun, nasıl kaypak bir zeminde olduğumuzu her zaman anımsamamız gerekmektedir.

Aynı içrel niteliğe örnek olarak, yukarıda sözünü ettiğimiz ve bu makalenin kapsamını aştığını belirttiğimiz ahlaki dayatmadan (psikoterapistin moralist yönü) farklı olan etik dayatma (değersel dayatma) gösterilebilir. Ahlaki dayatmada toplumsal normlar söz konusudur. Değersel dayatmada böyle bir temel norm söz konusu değildir. Tümüyle bireysel seçimler etkili olabilir. Örneğin, evlilik kurumuna karşı bir terapistin ya da feminist yaklaşımı benimsemiş bir terapistin bir evlilik sorununu gündeme getiren terapiye, ilgili konudaki değerlerini taşıması gibi. Bu da psikoterapinin içrel yapısının etik sorun olarak ortaya çıkmalarından biridir. Değerlerden tümüyle arıtilamaması nedeniyle, uygulamayı kaçınılmaz olarak etik açısından sorunlu duruma getirmektedir.

Bu noktadan sonra uygulamada yaflanan etik sorunlara kısaca bakabiliriz. Psikoterapi uygu-

laması sırasında ortaya çıkan etik sorunlar açısından bir değerlendirme yapıldığında, psikoterapi uygulamasının nasıl nitelenebileceği sorusu etik açısından önemli olmaktadır. Öncelikle tüm tıp uygulamasında olduğu gibi, psikoterapide de etik ölçütlerin başarılı bir uygulamayı değil, değerler açısından uygun (akılcı, insancıl vb.) bir bakımı amaçladığını vurgulamakta yarar vardır.¹⁰ Bu bakım bireyin insan olarak haklarının korunması ve olanaklarına saygı gösterilmesi temeline dayanır. Örneğin, kişinin bilgilendirilmesi ve yapılan uygulamalarda onamının (rızasının) alınması yöntemin başarısının gerek koşulu değildir. Ancak başta uygulamanın hukuk önündeki meşruiyetinin sağlanması olmak üzere, insanda varlığı varsayılan bir özellik olan özerkliğe saygı ilkesinin de korunması amacıyla etik ilkeler arasında yer almaktadır. Benzer biçimde hastadan elde edilen bilgilerin sır olarak saklanması da özel yaşama saygıyı gerektiren insan hakkının bir türevi olarak ortaya çıkar ve terapist-hasta ilişkisinin güven temelini desteklemek amacıyla etik ilkeler arasına konulur.¹¹

Tedavinin bir amaç durumuna gelmesi ve hastanın onun için bir araç niteliği kazanması, yine her eylemde insanın amaç olarak görülmesi, asla araç olarak kullanılmaması ilkesine karşı bir uygulama olarak etik açısından olumsuz bulunacaktır. Burada tedavinin amaç durumuna gelmesi biçiminde dile getirilen, terapistin hastada varlığını varsaydığı kimi bilinçdışı belirleyicilere yönelerek, hastayı, kendisiyle bu sayıltılar arasındaki meydan savaşının ortamı durumuna getirmesidir. Bu durumda terapi "hasta için" olmaktan çıkıp kendinde bir amaca dönüşmekte, dahası hasta terapi için varlığı gereken bir ögeye dönüşmektedir. Psikoterapiye ilişkin etik ilkelerin bir bölümü de bu olasılığı engellemeye yöneliktir.

Bu makalenin girişinde belirtildiği gibi, genel olarak etik açısından özellikle de uygulamalı etik açısından, bir alanın etik çerçevesini ortaya koymak için onun etik olanaklarını tanımlamak gerekmektedir. Bu yazının genel olarak kaygısı bu etik olanakların izini sürmektir. Uygulamada ortaya çıkan bu etik ikilemler karşısında farklı psikoterapi okullarının kendi kuramlarıyla uyumlu etik değerlendirme ölçütleri geliştirmeleri beklenmektedir. Ancak bu beklentiler

henüz karşılanmamış hatta farkedilmemiştir. Bu nedenle psikiyatri ve psikoterapiyi ilgilendiren etik ilkeler, oldukça genel biçimleriyle Hawai Deklerasyonu gibi uluslararası ya da Amerikan Psikiyatri Birliği'nin (APA) etik kodu gibi ulusal metinlerde yer almaktadırlar.^{12,13} Gerçekte varolması ve ayrışması gerekenler ise, çoğu

kez öğrenilen tekniklerin bir köşesinde, değer- sel nitelikleri büyük ölçüde gizlenmiş olarak keşfedilmeyi beklemektedirler. Bu makale böylesi bir duyarlılığı uyandırabilirse ya da tetikleyebilirse, yazılma gerekçesini haklı çıkarmış olacaktır.

KAYNAKLAR

1. Platon: *Kharmides. Diyaloglar, T Gökçöl* (Çev.), 2. 3. basım, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1996, s.29-56.
2. *Dorland's Illustrated Medical Dictionary*. 24. baskı, Philadelphia, W.B. Saunders Company, s.1245.
3. Gordon T: *Aile İletişim Dili. E Aksay* (Çev.), 2. baskı, İstanbul, Sistem Yayıncılık, 1996.
4. Frank JD, Frank JB: *Persuasion and Healing: A Comparative Study of Psychotherapy*. 3. Baskı, Baltimore, The Johns Hopkins University Press, 1991.
5. Kiev A: *The Study of Folk Psychiatry. A Kiev: Primitive Psychiatry Today: "Magic, Faith and Healing"de*, 1. Baskı, New York, McMillan, 1964, s.3-35.
6. MacIntyre A: *A Short History of Ethics*. 12. baskı, London, Routledge, 1995, s.14-25.
7. Aristoteles: *Nikomakhos'a Etik. S Babür* (Çev.), 1. baskı, Ankara, Ayraç Yayınları, 1997.
8. Kant I: *Ahlâk Metafiziğinin Temellendirilmesi. İ Kuçuradi* (Çev.), 1. baskı, Hacettepe Üniversitesi Yayınları, 1982.
9. *Kuçuradi İ: Etik. 1. baskı, Ankara, Meteksan, 1988.*
10. Karasu B. *Ethical Aspects of Psychotherapy. S Bloch, P Chodoff* (Eds.): *Psychiatric Ethics'te*, 2. baskı, New York, Oxford Medical Press, 1993, s.135-166.
11. Oğuz NY: *Psikiyatri Alanında Karşılaşılan Etik Sorunlar. C Akpınar, F Aslan, NÖ Büken, E Çalıkoglu, F Çay, NY Oğuz, E Önder, H Öztürk, M Yetener* (Eds.): *Etik Bunun Neresinde!de*, 1. baskı, Ankara, Ankara Tabip Odası Yayınları, 1997, s.121-126.
12. *The Declaration of Hawaii. S Bloch, P Chodoff* (Eds.): *Psychiatric Ethics'te*, 2. baskı, New York, Oxford Medical Press, 1993, s.524-526.
13. *Principles of Medical Ethics with Annotations Especially Applicable to Psychiatry of American Psychiatric Association. S Bloch, P Chodoff* (Eds.): *Psychiatric Ethics'te*, 2. baskı, New York, Oxford Medical Press, 1993, s.526-533.